

Творча спадщина Михайла Грушевського в історіографічній рецепції Дмитра Багалія

Стаття присвячена вивченню грушевськіани Д. Багалія. Встановлено особливості історіографічного аналізу вченим творчості М. Грушевського. Зроблено висновок про вагомість внеску дослідника в грушевськознавство ХХ ст.

Ключові слова: Д. Багалій, М. Грушевський, історіографія.

Творческое наследие Михаила Грушевского в историографической рецепции Дмитрия Багалія. Статья посвящена изучению грушевскианы Д. Багалія. Определены особенности историографического анализа ученым творчества М. Грушевского. Сделан итог о весомости вклада исследователя в грушевсковедение ХХ в.

Ключевые слова: Д. Багалій, М. Грушевский, историография.

Creative Heritage of Mykhailo Hrushevskii in Historiographical Reception of Dmytro Bahalii. The article is dedicated to the study of Hrushevskiana of Dmytro Bahalii. Peculiarities of historiographical analysis of the scientist of Hrushevskii's works have been researched. The historical value of Bahalii's contribution into Hrushevskology of the XXth century has been estimated.

Key words: Hrushevskii, Bahalii, historiography.

Постановка проблеми. Дмитро Багалій та Михайло Грушевський – визнані лідери української історичної науки першої третини ХХ ст., найвидатніші представники джерелознавчої школи В. Антоновича, фундатори власних наукових традицій, котрі помітно вплинули на поступ вітчизняної гуманістики у ХХ ст. **Аналіз актуальних досліджень.** До проблеми їхніх взаємин вже неодноразово зверталися дослідники тогочасної історіографії і в загальних [13, с. 36–89; 17, с. 123–129; 20, с. 375–377], і в спеціальних [14, с. 178–185; 7, с. 65–73] працях. Втім, досі поза увагою дослідників перебуває цікава грушевськознавча спадщина видатного харківського вченого. **Мета статті.** Тож опрацювання зазначеної теми дозволить вирішити одразу декілька наукових завдань: глибше зануритися у світ творчості Д. Багалія та реконструювати малознані сторінки його взаємин із М. Грушевським, відтворити особливості стосунків представників однієї наукової школи, а також ширше – поглибити наші знання про особливості міжособистісної комунікації у середовищі української інтелігенції першої третини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Д. Багалій наприкінці ХІХ ст. був визнаним авторитетом в очах українофільської молоді Наддніпрянщини. Власне ставлення до харківського вченого молодий М. Грушевський виклав у короткій біографічній довідці про Д. Багалія на сторінках галицької "Зорі". У цій публікації львівський професор змальовує образ талановитого вченого-історика – представника школи В. Антоновича та заслуженого для української науки діяча [6, с. 138–139].

Втім, винятковий організаційний талант та самовіддана наукова й громадська праця М. Грушевського в ліберальних умовах австрійської Галичини в короткому часі висунула його на перші ролі в українському інтелектуальному середовищі. Не тільки в працях Д. Багалія, написаних на початку ХХ ст., але і в його лекціях для студентів Харківського університету, зустрічаємо численні піднесені оцінки творчих ідей автора "Історії України-Руси". Свідченням високого визнання харківським істориком внеску його молодшого колеги у розбудову українознавчих студій стало також надання Харківським університетом за ректорства Д. Багалія почесного докторату голові НТШ. Вчений пізніше згадував, що «цими виборами рада професорів, що на чолі її стояв я, як ректор університету, довела, що вона в особі М.С.[Грушевського] цінує і визначного вченого взагалі і українського зокрема, окрім того, має його й за видатного сучасного українського громадського діяча, що став на чолі українського національного й наукового відродження в Галичині» [1, с. 121].

В свою чергу, М. Грушевський був ініціатором обрання харківського колеги до складу НТШ [8, с. 435]. Залучаючи Д.Багалія до роботи в Товаристві, львівський професор хотів у першу чергу використати його солідний археографічний досвід, передусім у плані опрацювання україніки в харківських архівосховищах. З моменту обрання Д. Багалія членом НТШ та його Археографічної комісії, Товариство постійно зверталось до нього з проханнями полегшити доступ львівським історикам до харківських колекцій. Д. Багалій також пропонував НТШ свої наукові проекти. Наприклад, як дізнаємося з листів Івана Джиджори до вчителя, він виступив з ініціативою видання засобами Товариства зібрання творів Григорія Сковороди, котре з цензурних причин було ускладнене в Російській імперії. Ось як про це пише сам адресат М. Грушевського: «Багалій просив мене вдатися до П. Професора з такою справою: чи Наукове товариство не підняло би ся видати другого тому писань Сковороди, досі ніде ніколи недрукованих, найважливіших, як він каже, без котрих, на його думку, не можна Сковороди зрозуміти й оцінити. Сей том власне (до 30 аркушів друку з переднім словом Багалія) вже зовсім готовий до друку. Багалій сам поки що, очевидно з боязни перед відмовою, не вдавсь безпосередно до Товариства» [12, с. 204].

В роки Визвольних змагань М. Грушевський та Д. Багалій опинилися у різних політичних таборах: перший очолив Центральну Раду та симпатизував есерам, другий був близьким до кадетів, брав участь у діяльності Міністерства освіти Української держави, долучився до створення Академії наук та низки вищих навчальних закладів. Втім, попри відмінності політичних візій майбутнього українських земель, харківський учений надалі з пієтетом ставився до історіографічних концепцій автора "Історії України-Руси".

Уперше докладний аналіз наукової спадщини М. Грушевського Д. Багалій представив у "Нарисі української історіографії", що з'явився друком у Києві в 1923 р. На його сторінках харківський учений підкреслює: саме завдяки тому, що "ми маємо науково оброблену та систематично викладену многотомну "Історію України-Руси" М.С. Грушевського" питання про окремішність історії українського народу вирішено в позитивному розумінні [3, с. 43]. Відтак треба поставити на чергу іншу важливу проблему – створення синтетичної праці з історії української історіографії.

У своєму "Нарисі" харківський учений уперше продемонстрував вагомість наукового доробку М.Грушевського в аспекті дослідження вітчизняної історичної думки, починаючи від доби середньовіччя. Д.Багалій наголошує на ґрунтовності історіографічних студій М. Грушевського, зазначає, що вони охоплюють практично всі періоди еволюції української інтелектуальної історії. У "Нарисі" дослідник завжди покликається на відповідні праці вченого, наводить його тези як засадничі для розуміння тієї чи іншої наукової проблеми.

Спеціально на характеристиці історіографічної спадщини М. Грушевського Д. Багалій зупинився з нагоди 60-літнього ювілею київського академіка. Вітаючи свого молодшого колегу від імені харківського наукового осередку, учений зосередився на аналізі провідних ідей Грушевського-історика. "Історію України-Руси" дослідник назвав монументальною синтетичною працею, "що збудована на основі [...] власної схеми, відповідає вимогам європейської методології, підводить підсумки усієї попередньої української історіографії в її джерелах і розвідках і стоїть нарівні з аналогічними історіями інших народів" [3, с. 112]. Відзначивши різноманітні труднощі, що спіткали ювіляра в його праці над створенням синтезу українського минулого, він акцентував на численних новаціях, якими збагатилася вітчизняна історична думка і назагал високо оцінив внесок М. Грушевського в модернізацію української науки та культури.

Висловлені з нагоди ювілею історіографічні спостереження Д. Багалій дещо пізніше розгорнув в окремій розлогій розвідці, поставивши перед собою задеклароване в її назві складне завдання – визначити місце ювіляра в українській історіографії. Окресливши джерела своєї історіографічної студії, дослідник стисло зупинився на характеристиці головних етапів життєвого та творчого шляху М.Грушевського – від його родинних коренів та сімейного виховання до навчання в гімназії й на університеті. Тут він вельми полемічно сприйняв висловлені М. Грушевським в "Автобіографії" скептичні нотки щодо фахового рівня професорсько-викладацького складу Київського університету 80-х років XIX ст. [2, с. 165–167]. Власне впливи київського наукового середовища, переконує дописувач, сприяли збагаченню природних талантів М. Грушевського та підготували необхідний ґрунт для переїзду молодого магістранта до Львова, де повною мірою розквітнув його геній організатора наукового життя.

Осмислюючи львівське двадцятиліття життя та діяльності М. Грушевського, автор окреслив його організаційну працю на терені НТШ. Не оминув Д. Багалій також феномену Львівської історичної школи професора, а також його активної громадської та науково-популяризаторської роботи як у Галичині, так і на Наддніпрянщині. Та найбільш важливим для подальшого поступу української науки здобутком львівської доби творчості М. Грушевського автор називає появу перших томів "Історії України-Руси", що започаткували новий етап у розвитку українознавства – перехід від монографічної розробки поодиноких наукових проблем до цілісного погляду на всі сфери минулого свого народу.

У подальших частинах нарису, розвиваючи окреслені у вступі тези, Д.Багалій переходить до докладного аналізу науково-дослідної праці М.Грушевського, дотримуючись при цьому хронології його життя, викладеної в "Автобіографії". Київську добу становлення фахових зацікавлень молодого вченого автор характеризує як досить плідну, що не лише була позначена формуванням провідних наукових інтересів, а й залишила помітний слід у розробці низки аспектів української історії від ранньоісторичних часів до кінця XVIII ст. З огляду на сформованість у цей період професійного світогляду молодого дослідника та його провідних наукових інтересів, стверджує дослідник, галицьке двадцятиліття, справедливо вважає Д.Багалій, є центральним у творчій біографії М.Грушевського. Знаковою для дослідника є перша інавгураційна лекція, виголошена молодим професором у Львівському університеті. У цей час діяльність історика головно зосереджувалася в університеті та НТШ, де не лише творилися підстави модерної української гуманістики, але й формувалася наукова школа. Як представник київської документальної традиції, Д.Багалій передовсім зупиняється на археографічній діяльності, яку М.Грушевський розгорнув у НТШ. Він прискіпливо аналізує методіку та методологію джерелознавчих пошуків львівського професора відтак говорить про нього як типового представника школи В.Антоновича. Далі автор зосереджується на критико-бібліографічній діяльності М.Грушевського, найбільше представлений на сторінках реформованих ним "Записок НТШ". На думку Д.Багалія, важливість цієї ділянки праці вченого була зумовлена становленням української історіографії як наукової дисципліни, що, окрім інформаційно-популяризаторського завдання, виконувала важливу критико-рефлексивну функцію. Осібно дослідник зупинився на широкомасштабній науково-організаційній діяльності ювіляра в НТШ, акцентуючи важливість залучення до роботи в цій установі представників усіх українських земель.

В останній – найбільшій – частині своєї розвідки Д.Багалій зосередився на всебічному аналізі головного твору М.Грушевського – "Історії України-Руси", послідовно розглянувши її схему, план, зміст, теоретико-методологічні засади та місце в українській історіографії. Д.Багалій підтримує теоретичні принципи М.Грушевського і протиставляє їх поглядам прихильників ідеології "общерусизма", як приклад критично розглянувши тези історико-публіцистичних виступів ще одного представника школи В.Антоновича – І.Лінниченка. Визнаючи слушність запропонованої автором "Історії України-Руси" історичної концепції, Д.Багалій пропонує остаточно не замикати здобутків давньоруського періоду перед російською історіографією. Він переконаний, що "треба буде визнати в деякій мірі право на київську добу, як на початкову, і для початкової історії великоруського народу", при цьому додавши однак – "в далеко меншій однак мірі, ніж для початкової історії України" [2, с. 196]. На нашу думку, ця теза Д.Багалія цікава з огляду на формування в пізнішій радянській історичній науці концепції давньоруської народності [18, с. 64–65].

Аналізуючи план-схему всієї синтези М.Грушевського, дослідник торкається його історіософських поглядів, виявляючи впливи на них гегелівської філософії. Далі вчений стисло характеризує ідейне та змістове наповнення кожного тому "Історії України-Руси", подекуди висловлюючи власне, нерідко принципово відмінне бачення тієї чи іншої наукової проблеми. Ця відмінність у більшості випадків зумовлена симпатіями автора нарису до марксистської теорії суспільного розвитку. Наприклад, Д.Багалій закидає своєму колезі переоцінку значення культурного та релігійного чинників історичної еволюції, що особливо проявилось при реконструкції козацької доби [2, с. 205–207]. Утім, загальна оцінка головної праці М.Грушевського в нарисі Д.Багалія надзвичайно прихильна, її названо "першою науковою історією українського народу", в якій осмислено практично вичерпну кількість першоджерел і літератури, а його автора "на найвищий ступінь між сучасними істориками України".

Не оминув своєю увагою Д.Багалій і значення для української культури науково-популярних праць М.Грушевського. Систематизувавши їх за ступенем повноти змалювання минулого українського народу, дослідник підніс важливу виховну та популяризаторську роль цих творів.

На завершення Д.Багалій окреслив подальші перспективи поступу української історіографії. Він закликав утворити "загальний фронт молодих і старих українських істориків в дальшій аналітичній і синтетичній розробці української історії в новому, марксистському її освітленні". Для цього, на його переконання, слід критично та творчо використати ідейне і змістове багатство "Історії України-Руси", названої "великою енциклопедією в царині української історії", й зосередитися на всебічній розробці нових дослідницьких сюжетів соціально-економічного характеру, котрим, стверджує харківський учений, попередня історіографічна традиція приділяла недостатню увагу [2, с. 217]. В цілому ж, у розлозі та ґрунтовному нарисі Д.Багалія бачимо докладне та виважене осмислення різноманітних аспектів історіографічної праці М.Грушевського від перших його кроків у науці до становища керівника академічних установ історичного профілю.

В історіографічному вступі до "Нарису історії України на соціально-економічному ґрунті", який з'явився друком в 1928 р., оцінки творчої спадщини М.Грушевського практично збігалися з тими характеристиками, що їх висловив харківський академік під час святкування ювілею в 1926

р. Д.Багалій вкотре підкреслив, що цілковито визнає слушність схеми української історії, опрацьованої його молодшим колегою.

Шалена кампанія боротьби проти "українського буржуазного націоналізму" та "псевдомарксизму", що розгорнулася на сторінках радянської преси наприкінці 20-х років, змусила Д.Багалія демонстративно дистанціюватися від М.Грушевського та істотно скорегувати попередні історіографічні погляди. В умовах постійного психологічного тиску та систематичного цькування з боку молодшої генерації марксистських істориків, Д.Багалій намагався дедалі рішуче відмежуватися від української "буржуазної" історичної науки, перероблюючи свої тексти відповідно до нових партійних директив. У душі модної тоді "самокритики" Д.Багалій був змушений каятися за колишні піднесені оцінки творчості свого молодшого колеги. Рясно використовуючи марксистський лексикон, харківський академік поспішно декларував своє переосмислення ідей М.Грушевського. Цілковито у душі нового часу він наголошував, що "його [М.Грушевського] концепція була ідеалістична, антимарксистська, націоналістична, являла собою закінчений етап буржуазного розвитку української історіографії"[9, с. 357]. Пояснюючи свої ідеологічні прорахунки, Д.Багалій виправдовувався: "[...] Моя основна хиба в оцінці акад. М.С.Грушевського виникла з того, що я не звернув уваги на його ідеологію" [9, с. 358]. Утім, це каяття не вберегло Д.Багалія від подальшої критики з позицій все більш догматизованого марксизму. Творчість самого вченого дедалі частіше пов'язували з ідеями М.Грушевського, його таврували як "псевдомарксиста", пригадуючи слова про визнання слушності схеми-моделі, представленої в "Історії України-Руси", високу характеристику всього наукового доробку її автора [19, с. 214–215; 16, с. 34–37; 15, с. 3; 10, с. 137–139]. Виправдовуючись, харківський академік вкотре намагався дистанціюватися від своїх попередніх оцінок, підкреслюючи, що сприймає лише історичну схему М.Грушевського, рішуче не поділяючи його історіософської концепції, "збудованої не на матеріалістичних, а на ідеалістичних засадах" [4, с. 148].

В "Нарисах української історіографії за доби феудалізму й доби капіталістичної", що залишилася незакінченою і була надрукована вже в наш час. Д.Багалій відійшов від своїх попередніх оцінок наукової спадщини М.Грушевського, обмежившись стандартним набором зауважень та інвектив з арсеналу тогочасної марксистської критики. Так, цілковито в душі того часу містяться стандартні закиди, що вчений у своїх інтерпретаціях "виходить з буржуазно-націоналістичних засад" [3, с. 439, 455, 504].

При характеристиці наукової спадщини самого М.Грушевського також впадають у вічі різючі відмінності від оцінок кількілїтньої давностї. Д.Багалїй вже не згадує про свою солїдарностї з теоретичними настановами автора "Історїї України-Руси", натомїсть, у стилї тогочасної комунїстичної публїцистики щїльно пов'язує його полїтичну та наукову дїяльностї. Він рїшуче закликає свого колегу висловитися з приводу зроблених зауважень – "недвозначно виявити свою сучасну ідеологію" [3, с. 573].

Осмилюючи тогочасні суспільствознавчі тези Д.Багалія, висловлені на сторінках його грушевськознавчих студій, сучасний дослідник С.Плохїй зазначає: "Доволї складно, якщо взагалї можливо визначити те, наскїльки Багалїй вїрив у важливїсть матеріалїстичного і соціально-економїчного пїдходу до історїї, а до якої мїри він просто хотїв пристосувати новий домінуючий наратив з метою легїтимїзації українського національного наративу. Та врештї, в акцентах Багалїя на значеннї класової боротьби, його поясненнї релїгїї винятково як прикриття соціально-економїчних інтересїв правлячих класїв та в його негативному ставленнї до ролї особи в історїї проглядають типовї риси радянської марксистської історичної парадигми 1920-х рокїв. У закликї Багалїя до своїх старих і нових колег "забезпечити новий соціальний змїст національної ідеї та культури" мїстилося бажання поводити національний і марксистський пїдходи до історїї"[20, с. 377]. Іншїй дослідник творчостї вченого В.Кравченко, пояснюючи світоглядні й концептуальні метаморфози Д.Багалїя в останнї роки його життя, зауважив: "Робота Д.І.Багалїя [...] стала красномовною пам'яткою перехїдної доби, в якїй поступово зникало не лише саме поняття національної школи в історичнїй науцї, а й традиції академічної історїографїї в науцї" [11, с. 27]. Для справедливостї відзначимо, що аналогїчної "еволюцїї" у ставленнї до творчої спадщини М.Грушевського пїд тиском репресивної машини радянського тоталїтаризму зазнали й інші українські історики. Подїбно до студїй Д.Багалїя, в їхнїх працях оцїнки наукового доробку видатного вченого поступово профануються, набуваючи властивої офїційному радянському суспільствознавству одноманїтностї [5, с. 215–216, 323–324].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, спостереження Д.Багалія над творчістю його молодшого колеги, поза їх сумним фінальним акордом, внаслідок своєї системності, глибокої аргументованості та оригінальної інтерпретації, виявилися надзвичайно плідними для вітчизняної науки ХХ ст., представники якої в своїх грушевськознавчих пошуках неодмінно зверталися до історіографічної спадщини видатного харківського вченого.

1. Багалій Д.І. Автобіографія. 50 літ на стороні української культури / Дмитро Багалій – Х.: Прапор, 2002. – 192 с.
2. Багалій Д. Академік М. Грушевський і його місце в українській історіографії / Дмитро Багалій // Червоний шлях. – 1927. – № 1. – С. 160-217
3. Багалій Д. І. Вибрані праці: У 6 т. – Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України. / Д. Багалій / НАН України. Ін-т укр. Історіографії та джерел. ім. М. С. Грушевського (Харк. філ.), ХГІ "НУА", Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, НАН України. Нац. б-ка ім. В. І. Вернадського; Упорядкув., вступ. ст., комент. В. В. Кравченко; Редкол.: В. В. Кравченко (голов. ред.) та ін. – Харків: Золоті сторінки, 2001. – 662 с.
4. Багалій Д.І. Відповідь т. Скубицькому на його зауваження з приводу мого "Нарису історії України" / Д. Багалій // Кравченко В.В. Д.І. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. – Харьков, 1990. – С. 144–149.
5. Верба І. Олександр Оглоблин. Життя і праця в Україні / І.В. Верба – К., 1999. – 380 с.
5. Грушевський М. Дмитро Багалій / М. Грушевський // Зоря. – Львів, 1895. – С. 138–139.
6. Заруба В. М. Грушевський і Д. Багалій / В. Заруба // Заруба В. Постаті. Кн. 2. – Дніпропетровськ, 1993. – С. 65-73.
7. Заруба В. Листування М.Грушевського з Д.І.Багалієм / В.М.Заруба // Український історик. – 1991–1992. – № 3–4 / 1–4. – С. 433–437.
8. З посмертних праць акад. Д.І. Багалія (Самокритичний огляд наукової продукції) // Архів Радянської України. Історично-архівознавчий журнал. – 1932. – № 4–5 (липень-жовтень). – С.338–376.
9. Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно–политическая деятельность / В. Кравченко – Харьков, 1990. – 176 с.
10. Кравченко В.В. Передмова / Кравченко В. // Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. – Т.2: Джерелознавство та історіографія історії України. – Х.: Золоті сторінки, 2001. – С. 5–27.
11. Листування Михайла Грушевського. Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / Упоряд.: С. Панькова, В. Пришляк; ред. Л. Винар, П.Сохань, І. Гирич. – Київ–Нью-Йорк: УІТ, ВД «Простір», 2008. – 552 с.
12. Пиріг Р.Я. Життя М.С. Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934) / Р.Пиріг – К., 1993. – 199 с.
13. Процик А. Дві історіографічні течії з історичної школи В.Антоновича: М. Грушевський і Д. Багалій / А. Процик // Український історик. – 1991–1992. – № 3–4 / 1–4. – С. 178–185.
14. Редін М. Манівцями еkleктики / М. Редін // Комуніст. – 1931. – № 17. – С. 3.
15. Скубицький Т. Класовая борьба в украинской исторической литературе / Т. Скубицький // Историк–марксист. – 1930. – Т. 17. – С. 27-40.
16. Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. М.С.Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність / П.С.Сохань, В.І.Ульяновський, С.М.Кіржаєв. – К., 1993. – 322 с.
17. Юсова Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.) / Наталія Юсова: Монографія. 2-е вид., перероб. і доп. – К.: ВД «Стилос», 2006. – 620 с.
18. Яворський М. Сучасні течії серед української історіографії / М. Яворський // Яворський М. На історичному фронті. Збірка статтів. – Том І. – Одеса: ДВУ, 1929. – С. 195-215.
20. Plokhly S. Unmaking Imperial Russia. Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History / Plokhly S. – Toronto-Buffulo-London: University of Toronto Press, 2005. – 614 p